

SELANİK İNGİLİZ KUVVETLERİ İSTİHBARAT ŞUBESİ RAPORLARINDA İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN 1919 YILI FAALİYETLERİ

Recep ÇELİK*



ÖZET

Son dönem Osmanlı siyasal yaşamına hükmetmiş bir cemiyet olarak İttihat ve Terakki'nin fırka kimliği geri planda kalmıştır. Zira cemiyet ruhu ile ülkede bu denli etkin bir rol oynayabilmiştir. Devletin savaştan yenik ayrılması ve düşman işgali altına düşmesi ile doğal olarak İttihat ve Terakki hedef haline gelmişti. Fakat savaş sonrası yeniden bir yapılanma sürecine girilmiştir. Fırka isim değiştirmiş, cemiyet üyeleri çeşitli fırka ve kurumlarda faaliyet göstermeye devam etmiştir. Ülke genelinde kulüp ve şubeleriyle en iyi şekilde organize olmuş cemiyet Millî Mücadele'de müdafaa-i hukuk hareketinin başlamasına da büyük katkı sağlamıştır. İttihat ve Terakki gerek yurt dışına çıkan önderleri gerekse yurt içindeki teşkilat, üye ve fedailerıyla devletin işgalden kurtarılmasında yer altı faaliyetleri icra etmiştir. Bu noktada emperyalistlere karşı Panislamcı hareketleri desteklemesi ve Bolşeviklerle işbirliği ön plana çıkmaktadır. Trakya devletin güvenliği ile doğrudan alakalı bölge olması münasebetiyle burada çeşitli organizasyonlar denemiştir.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki Cemiyeti, Bolşevizm, Panislamizm, İttihatçılar, Emperyalizm.

*Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, celikrcp@hotmail.com

**ACTIVITIES OF COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS IN
1919 UNDER INTELLIGENCE DEPARTMENT OF SALONIKA
BRITISH MILITARY FORCES**

ABSTRACT

As a society that ruled the political life of Ottoman in its last period, party identity of Committee of Union and Progress remained in the background. Then by means of the spirit of society it played considerable active role in the State. After the Ottoman Empire was defeated in WWI and invaded by the Allies, CUP became a target naturally. Nevertheless, it started process of re-organization after the war. CUP changed its name, members of it went on actions in various parties and foundations. With clubs and departments, CUP well organized all over the country, contributed to starting the Defence Law Movement a lot in the National Struggle. Together with CUP's leaders who were abroad and its organization, members and bouncers carried out underground operations in order to save the state from occupation. At this point backing pan-Islamic actions and cooperation with Bolsheviks against imperialists came into prominence. As Thrace was an area which had a direct relation to the security of state, various organizations were founded here.

Keywords: Committee of Union and Progress, Bolshevism, Panislamizm, Young Turks, Imperialism.

Giriş

1918 yılı içerisinde savaşın gidişatında tehlikeyi sezen sadrazam Talat Paşa Almanya ziyareti dönüşü Bulgar ordusunun yenilgisine tanık olmuştu. Diğer taraftan Bulgar Hükümeti kendisine İtilaf Devletleri'yle barış görüşmelerine başlayacağını bildirmişti. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki müttefikleriyle bağlantısının kalmayacağı anlamına geliyordu. Talat Paşa bu nedenle tüm ümidinî yitirmiş ve devletin savaşı kaybetmiş olduğuna inanmış bir şekilde İstanbul'a dönmüştü. Böylece yaklaşan yenilgi ve savaşın başından beri izlenen siyasetin çöküşü ile yüzleşen İttihat ve Terakki'nin lider kadrosu iktidarı teslim için hazırlanmaya başladı. Zira İttihatçılar, yeni hükümetin yapılacak barış görüşmelerinde kendilerinden daha iyi bir pozisyonda olacağına inanmışlardı. Öte taraftan İttihatçı karşıtı bir kabinenin kurulmasını da hoş karşılamayacaklardı. Nitekim Ahmet İzzet Paşa liderliğinde kurulan hükümetin görevi, ateşkes görüşmelerine başlayarak Türk siyasi hayatında İttihatçılık sonrası döneme düzenli geçişin sağlanmasıydı.¹ İttihat ve Terakki son kongresini 14 Kasım 1918'te gerçekleştirdi. Bu kongrede kendisini fesheden cemiyet Teceddüt Fırkasına dönüşme kararı aldı. İttihat ve Terakki'nin hukuken tarihe karıştığı ilan edilse de İttihatçılar kendilerine yeni yollar aramaya devam etmişlerdir.²

Hükümet değişikliği ile cemiyet siyasal yaşamdan silinmemişti. Mecliste büyük bir İttihatçı çoğunluk bulunmakta, Osmanlı bürokrasisi, özellikle de ordu ve polis teşkilatı yine büyük oranda ittihatchılardan oluşmaktaydı. Vilayetlerde de hakim siyasal güç cemiyetin elindeydi. İttihat ve Terakki savaş sonrası dönemde örgütü ve üyelerini korumak ve gerekirse bir Millî Mücadele'nin temelini atmak için tedbirler almaya başlamıştı. Cemiyet hazırlıklarını iki şekilde yapmaktaydı. İlki açık siyasi faaliyetler ile kamuoyunun harekete geçirilmesi, diğeri ise yeraltı faaliyetleridir. Gizli-açık faaliyetleri gerçekleştirenler de genellikle aynı kişilerdir.³ Fesih sonrası cemiyet üye ve mebuslarının bir kısmı Hürriyetperver Avam, Teceddüt ve Radikal Avam fırkalarına girerek parlamento ve siyasi hayatın içinde yer almışlardır. 21 Aralık 1918'de Mebusan Meclisi'nin feshinde bu husus önemli bir yer tutmaktadır. Cemiyet,

¹ Erik Jan Zürcher, Millî Mücadelede İttihatçılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 112-113.

² Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 69.

³ Zürcher, a.g.e., s. 114-115.

kapanmayan şube ve kulüpleriyle Anadolu ve Trakya'da hala ayakta idi ve Müdafaa-i Hukuk hareketinin oluşmasına büyük etkisi olmuştu.⁴ Mütareke dönemi ile İttihat ve Terakki bir siyasi fırka olarak son bulmuştur fakat bu, ittihatçılığın sonu değildi. Savaşta yenilginin baş sorumlusu olarak İttihat ve Terakki görülmüş, İstanbul hükümetleri tarafından millî ve uluslararası asıl düşman olarak ilan edilmişti. Özellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve Damat Ferit Paşa kabinelerince bu tema işlenerek İttihatçılara karşı yürütülen şiddetli bir kampanyanın konusu olmuştu.⁵

Diğer taraftan Hüseyin Cahit'in dediği gibi; “memlekette bir teşkilat idare kabiliyeti, bir samimiyet ve vatan muhabbeti varsa bu yalnız İttihat Terakki'de toplanmıştı”.⁶ İttihatçılık, vatan kurtarıcılığı kavramını ve bunun yorumunu tekeline alarak bu alanda siyaset üretecek tek kurum olma özelliğinden taviz vermeyi reddediyordu. İttihat ve Terakki “icraatçı” bir örgüt olarak özel fedai subelerine sahipti.⁷ Osmanlı'da bir “İttihatçılık ruhu” doğmuştu. İttihatçılık mistik güce sahip bir ruh gibiydi. Vatan sevgisi çerçevesinde aynı ülkü etrafında toplananları güçlü bir dayanışma duygusu içinde tek bir varlık haline getiriyordu. Bu ruh coşkusu, inançlı ve içten ittihatçılar arasında sönmemişti.⁸ İttihatçılar kendilerini memleketin tek kurtarıcısı saydıkları için “tek gerçek” onlardaydı. İttihat ve Terakki iktidardan düştüğünde 1918'den sonra bile karizmasını korumuştur.⁹ İttihatçılar kendilerini devletin ruhu olarak görmekte ve bu yüzden iktidardan düşmeyi hayal bile etmemekteydi.¹⁰ Zira I. Dünya Savaşı sonrası ülkede her gün neredeyse bir partinin kurulduğu dönemde İttihat ve Terakki, bu partilere nazaran daha zengin ve organizeydi. Üstelik ülkenin büyük bir bölümünde yönetim mekanizmasını elinde bulunduruyordu.¹¹

⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 74.

⁵ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C III, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 653.

⁶ Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990, s. 31.

⁷ M. Şükrü Hanoğlu, “İttihatçılık”, Ömer Laçiner (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Dönemler ve Zihniyetler**, C IX, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 252.

⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s. 85.

⁹ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994, s. 246.

¹⁰ Hamit Bozarslan, “Türkiye'de Siyasi Şiddetin Fikri Kaynakları”, Ömer Laçiner (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Dönemler ve Zihniyetler**, C IX, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 372.

¹¹ **TNA/FO 608/115** (9 Nisan 1919).

Bu çerçevede bakıldığında savaş sonrası 1919 yılı içerisinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yurt içinde ve dışında Millî Mücadele'ye faaliyetleriyle önemli katkılarda bulunduğu görülmektedir. Bu durumu İngiliz istihbarat raporları desteklemektedir. Raporda adı geçen İttihat ve Terakki üyeleri;

Enver Paşa, Talat Paşa, Cemal Paşa, Cavit Bey, Dr. Nazım, Dr. Bahattin Şakir, Azmi Bey, Bedri Bey, Emanuel Karasu, Ziya Gökalp Bey, Hüseyin Cahit Bey, Mithat Şükrü Bey, Baha Bey, Kocabaş Arif Bey, İsmail Canbolat Bey, Zekeriya Efendi, Cemal Bey, Gani Bey, İbrahim Bey, Hacı Adil Bey, Remiz Bey, Arap Kamil Paşa, Vehis Paşa, Cevat Bey, Rauf Bey, İbrahim Bey, Shabar, isimlerinden oluşmaktaydı.

Raporda İttihat ve Terakki'nin faaliyet sahaları ve çeşitli hususlar şu şekildedir:

1. İttihat ve Terakki'nin Padişah ve Hükümet kurumlarıyla olan ilişkileri.
2. Türkiye'de siyasi partiler. Bunlar dört gruba ayrılıyor; a. İttihat ve Terakki'yi temsil eden partiler, b. İttihatçı karşıtı partiler, c. Koalisyonlar, d. Bağımsızlar.
3. İttihat ve Terakki'nin Türk basını üzerindeki etkisi.
4. İttihat ve Terakki'nin kontrolündeki finansal kaynaklar ve işlettiği kurum ve kuruluşlar.
5. Bolşeviklerin Türkiye'deki propagandaları ve İttihatçıların "Türk bolşevizmini" tanıtmak için yaptıkları çalışmalar. Abdurrahman Şeref Bey'in bu propaganda ile adının geçmesi. Bununla alakalı broşürlerin İstanbul civarında tramvay ve feribotlarda dağıtılması.
6. İttihatçıların Panislamcı hareketleri özellikle Kuzey Suriye'de kışkırtması.
7. İttihatçıların yargılanmaları.
8. Trakya'dan bazı İttihatçıların (Galip Kemali Bey, Celal Nuri Bey) Roma'da İtalyanlarla Trakya üzerinde bir İtalyan mandası sağlamak üzere yaptıkları faaliyetler. Söylentiye göre Enver Paşa da bu sırada Venedik'e yakın bir yerde bulunuyordu.
9. Bahsi geçen Panislamcı propaganda için çeşitli dillerde (İngilizce, Fransızca, Türkçe, Arapça ve Urduca) basılan broşürlerin bir grup öğrenci

tarafından Mısır, Hindistan, Tunus gibi ülkelerde dağıtmak üzere hazırlanması. Öğrenciler bunun için Hamburg'dan İstanbul'a gelmişti.

10. Times Gazetesi'ne göre Türkiye bu dönemde İttihatçıların hakimiyetindeydi ve suç ve terörizmle yönetiliyordu.

11. Bolşevik propagandayı Berlin vasıtasıyla Türkiye'de yaymak için yapılan faaliyetlerin engellenmesi.

12. Almanya'da bazı bankalarla İttihatçılar arasında tespit edilen yazışmalar.

13. Cihan Harbi sırasında Berlin'de kurulan ve ateşkesten hemen önce dağılan "Deutsch Turkische Vereinigung" adlı derneğin tekrar Alman ve İttihatçı faaliyetlerinin merkezi olma ihtimaline karşın izlenmesi.¹²

Bu raporda bahsi geçen faaliyetlerin yanında yine Osmanlı Arşivindeki bazı kayıtlar da İttihatçıların bu faaliyetleri hakkında bilgi vermekte, tamamlayıcı bir unsur olmaktadır. Raporda özellikle 5, 6, 8, 9, 10, 11 ve 13. maddeler üzerinde durulacaktır.

İttihat ve Terakki'nin mevcut durumu ve bazı ileri gelenleriyle alakalı tespitler yapılmıştır. Kısaca buna bakılacak olursa; Merkez-i Umumi, Cemiyetin politika, propaganda idaresi ve sermaye kontrolünden sorumluydu. Ziya Gökalp Bey, politika direktörü, tüm önemli kararları ki buna ölüm cezası da dahil alan isim olarak görülmekteydi. Cavit Bey, muhtemelen cemiyetin "en iyi beyni" sayılmaktaydı ve propaganda ve mali işler sorumlusuydu. Hüseyin Cahit Bey ona yardım etmekteydi. Genel sekreterlik görevi son zamanlara kadar Mithat Şükrü Bey tarafından yerine getirilmiş fakat şimdi ihtiyata çekilmişti. Bazı yerlerde muhtemelen Talat Paşa'nın gizli kanallarla cemiyeti hala kontrol ettiği düşünülmekteydi. Talat Paşa, güçlü bir biçimde onun basın danışmanı Emanuel Karasu ve Mithat Şükrü Bey tarafından korunmaktaydı. Enver ve Cemal paşaların İstanbul ile iletişimde olduğu söylentisi olmakla birlikte neticede bunun sağlam bir bilgi olmadığı anlaşılmaktaydı. Paşaların yeniden ortaya çıkmaları ise ihtimal dışıydı.¹³

¹² İttihat ve Terakki Cemiyetinin gizli yapısı ve bunu özenle korumuş olmasından dolayı Cemiyetin organizasyonu ve yöneticilerinin kimliği ile alakalı ifadeler güvenilir kaynaklara dayanmasına rağmen ihtiyatla kabul edilmelidir. **TNA/FO 608/115 (9 Nisan 1919).**

¹³ **TNA/FO 608/115 (9 Nisan 1919).**

Yürütme tarafında başlıca görev alan cemiyetin en önemli üyelerinden biri Baha Bey idi. Bir avukat olarak Türkiye Büyük Locası'nda önemli bir ağırlığı vardı. Diğerleri ise; mebus Kocabaşı Arif Bey'di ki savaş sırasında çok zengin olmuştu. Gizli polis eski şefi, daha sonra İstanbul sivil valisi ve kısa süre iç işleri bakanlığı yapan İsmail Canbolat Bey muhtemelen adı geçenlerle birlikte hareket ediyordu. İsmail Canbolat Bey'in cemiyet ile kullanıldığı bilinen "terör güçleri" arasındaki bağ olduğuna inanılmaktaydı. Dr. Nazım ve Dr. Bahattin Şakir'in hemen İstanbul'a dönme olasılığı yoktu. "Kötü nam salmış" Azmi ve Bedri beyler karanlıkta yaşamakla birlikte onların Kırım'da oldukları tahmin ediliyordu.¹⁴

"Millî Mücadele'nin bütün kumandanları, önde gelen sivil isimleri, ilk teşkilatlanmaları yapanlar, Anadolu'da şehir ve kasabalarda Millî Mücadele için direniş hareketini başlatan subay ve sivil isimler geçmişte İttihat ve Terakki'nin birer mensubu olmuşlardır. Gizlilik döneminde yeminli, sonraki dönemde fırka mensubudurlar".¹⁵ Alt komite veya kulüpler, doğrudan İstanbul ve İstanbul Vilayetinin her yerine merkez yürütme kurulundan aldıkları emirleri yayarak bölgelerindeki sivil ve polis memurlar üzerinde, toplumun çıkarlarının en iyi şekilde desteklendiğini görmek amacıyla sürekli bir gözetim uygulamaktaydılar.¹⁶ Yüksek Komiser Amiral Calthorpe'a göre Cemiyet, Evkaf Vekaletinin fonlarını her türlü "yağmalamaya" çalışmaktaydı. Evkaf Vekaleti ise bu fonlar üzerine kurulmuş şirketlere karşı takibat başlatmıştı. Cemiyetin amacı bu sayede tekrar eski gücüne kavuşmaktı.¹⁷

İttihatçıların Bolşeviklerle Olan İlişkileri ve Faaliyetleri

Bolşevikler veya Bolşeviklik hakkında kimse açık ve doğru bir şey bilmiyordu ancak bir ihtilal olmuş, Türklerin tarihi düşmanı olan Çarlık Rusya'sı yıkılmıştı. Bolşevikler iktidarı ele alınca "ilhaksız ve tazminatsız sulh" ilkesini ortaya atarak "milletlerin azatlığı" bayrağını açmıştı. Böylece Bolşevikler Anadolu'daki hareketin nazarında "dumanlı ve karışık" da olsa başvurulabilir doğal bir müttefik gibi duruyordu.¹⁸ Buna göre askerî ve ekonomik olarak büyük bir yardıma ihtiyaç duyan Türkiye'ye bu dönemde ancak Doğu'dan

¹⁴ TNA/FO 608/115 (9 Nisan 1919).

¹⁵ Hikmet Çiçek, **Dr. Bahattin Şakir İttihat ve Terakki'den Teşkilatı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobenî**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s. 152.

¹⁶ TNA/FO 608/115 (9 Nisan 1919).

¹⁷ TNA/FO 608/115 (9 Mayıs 1919).

¹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 365.

yardım gelebilirdi. Bu amaçla Kafkaslardaki durumu incelemek ve Bolşeviklerle temas kurmak için Eylül 1919'da Kafkaslara Dr. Fuat Sabit, eski mebuslardan Yakup Bey ve Karakol Cemiyeti üyelerinden Yusuf Ziya ve Baha Sait gönderilmişti. Adı geçenler mahalli Bolşevik yeraltı örgütleriyle sıkı bir işbirliği kurduktan sonra Moskova'nın devrimci proletaryasıyla Türkiye'deki devrimci akım arasında bir bağ kurmaya çalıştılar.¹⁹ Bolşeviklik pek çok kanaldan Osmanlı siyasi ve entelektüel çevrelerine sızmıştı. Bunlardan bir de Rusya'da faaliyet gösteren Teşkilat-ı Mahsusa ajanlarıydı.²⁰

İttihat ve Terakki Rusya'daki devrimi çok yakından izlemiş, buradaki gelişmelerden kendi çıkarları doğrultusunda yararlanmak için büyük çaba harcamıştır. 1917 sonrasında Enver ve Cemal Paşalar, Bahattin Şakir, Karakol Cemiyeti'nden Baha Sait, Dr. Fuat Sabit (daha önce yukarıda adı geçenler), Halil Paşa, Küçük Talat Rusya'ya giden veya gönderilenler arasındadır. Nuri Paşa, Kazım (Kap) Bey, Fahrettin Erdoğan, Selim Sami (Kuşçubaşı), Hüsamettin (Tuğaç) Bey burada faaliyet göstermiştir. Savaş sonunda ülkeyi terk eden İttihatçı önderler Bolşevik İhtilali ile dünyanın yeni bir döneme geçtiğinin farkında olarak gerek Sosyalist Enternasyonal ile gerekse Bolşevik Rusya ile stratejik bir ilişki kurmuştur. Talat Paşa Avrupa'da görüştüğü siyasilerle Avrupa emperyalizminin Türkiye hakkındaki tasavvuruna karşı yönünü Rusya'ya çevirmişti. Zira Amsterdam'da toplanan uluslararası sosyalist kongresinde genel sekreter Huysmans ile görüştüğünü Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektupta ifade etmişti.²¹

Lenin, 3 Aralık 1917'de "Rusya'nın ve Doğunun Tüm Müslüman Emekçilerine" hitaben yaptığı konuşmada Çarlık döneminde İstanbul'un işgali için yapılan gizli antlaşmaların hükümsüz olduğunu, bu şehrin Müslümanların elinde kalması gerektiğini, Türkiye'nin taksiminin ve Türkiye'den Ermenistan koparılmasına dair antlaşmanın yırtıldığını ilan etmişti. Böylece gerek Kuva-yı Milliyecilerin gerekse İttihatçı önderlerin kiminle ittifak yapacağı belirmişti. Yine Talat Paşa, Enver Paşa ile birlikte Berlin'de hapiste olan Bolşevik Partisi merkez komitesi üyesi Radek ile yaptığı görüşmeyi Talat Paşa Aralık 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiş, o da verdiği cevapta "İngiliz

¹⁹ Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C I, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s. 172-173.

²⁰ Emel Akal, "Rusya'da 1917 Şubat ve Ekim Devrimlerinin Türkiye'ye Etkileri/Yansımaları", Tanıl Bora - Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Sol**, C VIII, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 114.

²¹ Akal, a.g.m., s. 117-122.

sömürgesi olmaksızın Bolşevik prensipleri uygulamaktan kaçınmayız” demiştir.²²

İstanbul’da tramvaylarda 14 Mart’ta toplanan broşürlerin içeriğine bakıldığında İttihat ve Terakki’nin aktif üyeleri ülkede “Türk Bolşevizmini” tanıtmak için çalışmakta ve Senatör Abdurrahman Şeref Bey’in bu propaganda ile ilişkili olduğu söylenmekteydi. Son zamanlarda bu tür broşürler tramvaylarda ve feribotlarda dağıtılmaktaydı. Broşür, Alman ve Rusların yaptığı gibi Türklerin yükselişini vurgulamakta, Milletler Cemiyeti’nin, bir hata olarak aldatmacadan ibaret olduğunu ileri sürmekteydi.²³

İttihat ve Terakki başlangıcından beri güçlü uluslararası iktisadi, siyasi ve fanatik dinî şahsiyetlerin küçük gizli bir grubuyla temasta olmuştu. Rus Bolşevizmi, Macaristan ve diğer ülkelerdeki “şeytani entrikalar” bu grubun itici gücünün sonucuydu. Bu ilişki hala devam etmekteydi. Öyle ki İstanbul’daki Bolşevik Yahudiler, gizli propagandacı kampanya içinde olan İttihatçılar tarafından yardım görmekteydi. Berlin’de bulunan 200 İttihatçı ajan ile Bolşevikler arasında Trans Kafkasya, Trans Hazar ve genel olarak doğuda sorun çıkarmak amacıyla iş birliği olduğuna dair çok az şüphe vardı. Meşhur Parvus, Lenin ve Spartakistler arasında arabulucu olmadan önce İstanbul’da İttihat ve Terakki’nin gazetecisiydi. Büyük Haham Nahum Efendi, İttihatçı liderlerin yakın arkadaşıydı. Yahudi ticaret zümresi bir bütün olarak Ermeni ve Yunan rakiplerinin “büyük çapta katlinden ve soygunundan” mali açıdan yararlanmışlardı. Almanlar hala kazanmayı ümit ederlerken keza Hristiyanların Türkiye’deki ticaretini miras olarak alacağı düşüncesini ilham almışlardı. Onların “katlindeki” sorumluluğu da paylaşmaktaydılar.²⁴

Savaş sırasında Berlin’de, İstanbul’da da bir şubesi olan “Deutsch Türkische Vereinigung” (Alman-Türk Derneği) kurulmuştu. Fakat İstanbul şubesi mütarekeden kısa bir süre önce kapanmıştı. Berlin şubesi ise mevcudiyetini büyük olasılıkla, Müttefikler tarafından baskı meydana getirecek bir

²² Akal, a.g.m., s. 127-130.

²³ TNA/FO 608/115, (19 Mart 1919, 16 Nisan 1919).

²⁴ Times gazetesinde bir muhabir tarafından kaleme alınan “İttihat ve Terakki Altında Suç ve Terörizm ile Yönetilen Türkiye, Yıkımın Mimarları” adlı yazıdan. **The Times** (3 Temmuz 1919), TNA/FO 608/115, (8 Temmuz 1919).

hareketi olmadıkça korumaya devam ediyordu. Buranın muhtemel Alman ve İttihatçıların faaliyet merkezi olarak izlenmesi gerektiği ileri sürülmekteydi.²⁵

Rus telsiz telgrafından elde edilen veriye göre Ruslar Bolşevik propagandayı Berlin üzerinden Türkiye'ye geçirme teşebbüsünde bulunmuşlardı. Telsiz iletişime Türkiye ile Almanya arasında izin verilmediğinden talimatlar Alman Amiral Goette'e gönderilmişti. Amiral bu talimatlarda ne gibi bir yetkiye sahip olunacağını sorması üzerine Mondros'un 23. maddesine göre Türkiye'nin müttefikleriyle iletişiminin yasaklandığı kendisine hatırlatılmıştı. Buna karşılık Amiral, Mondros'un maddelerinin Almanya'yı bağlamayacağına dair mükemmel bir hukuki iddia ileri sürmüştü. Bunun yanında Ulusal Sivil Havacılık'ın aldığı eylemler bu iletişimi durdurma yönünde etkisini göstermiş fakat gerçekte hiçbir gücü olmayan bu yapının (ANAC) bu tür bir yasağı Almanya'da koyma gücünün olmadığı anlaşılmıştı. Nitekim bu iletişimleri engelleme yönünde atılacak adımlar sadece Türkiye'de gerçekleştirilebilirdi.²⁶ Bu husustaki gelişmelerin Paris Barış Konferansı Yüksek Konseyine bildirilmesi noktasında tereddüt yaşayan bir yetkili, durumu konferans genel sekreteri Büyükelçi Paul Dutasta'ya danışmıştı. Diğer taraftan Versay'ın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren üç ay zarfında bu türden mesaj geçişlerini antlaşmanın 197. maddesine göre engellenmenin mümkün olacağı da anlaşılmaktaydı.²⁷

Times gazetesinde çıkan bir yazı geniş kapsamlı Bolşevik faaliyetlerine ve Bolşeviklerin işbirliklerine yer vermektedir. Buna göre; "Kızıl Komplo, Müslümanlar Tahrik Ediliyor, Alman Ajanlar İş Başında" başlıklı (3 Şubat 1920) makalede yazar Bolşeviklerin zararlı faaliyetlerini tartışıyordu. İtalyan aşırı sosyalistler birliği Mısır'da huzursuzluk çıkarmaya çalışıyor, İspanyol anarşistlerin Cezayir ve Fas'ta sıkıntıya sebebiyet verdiği iddia ediliyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da gösterdiği cüretkâr tavrı, Bolşevik desteğine isnat edilmekteydi. Mustafa Kemal Paşa'nın ordusu için Alman teknik memurlar gönderdiği ve Kafkas Müslümanlarını Ermenilere karşı kışkırtmak için harekete geçtiği anlaşılmaktaydı. İslam dünyasının her yerinde Bolşevik ajanların "İngiliz zulmüne" karşı saldırmak üzere aktif hale geldiği gözükmekte, bu ajanlar Sovyet Rusya'nın baskı altındaki Müslümanların koruyucusu olduğu öğretisini telkin etmekteydi. Yazar doğuda barışı tehdit eden

²⁵ TNA/FO 608/115, (5 Ekim 1919).

²⁶ TNA/FO 608/115, (19 Kasım 1919).

²⁷ TNA/FO 608/115, (22 Kasım 1919).

durum hakkında *Times* editörünün dikkatini çekmek istemişti. Diğer taraftan *Times*'ın 22 Aralık 1919 tarihli nüshasında yazar yayınladığı mektubunda, Moskova'da dış ilişkiler komiserliği doğu bölümünün, İslam'ın özgürleşmesi için kurduğu ittifakın altını çizme fırsatından bahsetmişti. Faaliyetlerini geniş bir alana yayma maksadıyla bu ittifak "Doğu Merkez Komitesi" adıyla alt bir komite kurmuştu. Komite İran, Trans Kafkasya, Anadolu, Afganistan ve Hindistan'daki tüm organizasyonlara nezaret edecekti. Karargâhlar askerî güçleriyle birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın idaresinde olacaktı. Aynı zamanda Berlin'de (özellikle iyi seçilmiş bir yer) Batı Avrupa, Mısır ve Avrupa Türkiye'sinde propaganda yapmak üzere Avrupa Merkez Komitesi kurulmuştu.²⁸

Berlin'deki bu komite İslami ihtilal hareketinde çok önemli bir rol oynamaktaydı. Moskova merkezi, toplanan çeşitli Bolşevik dokümanlarda görüldüğü üzere Berlin alt komitesinin faaliyetlerini takdir etmekteydi. Berlin alt komitesi Doğu'daki propaganda meselesi üzerine Moskova'nın talimatlarını yerine getiriyordu. Almanya artan bir şekilde İslami unsurlara geniş bir misafirperverlik göstermekte, bunlar arasında Berlin'de huzursuz olup sığınma arayanlara izin vermekteydi. Yine bunların çeşitli organizasyonlara katılmalarına, Müttefiklere karşı konferanslar vermelerine ve Bolşevik etkisi altında hareket edenlere müsaade etmekteydi. Her Almanın özünde Doğu'ya yayılma anlayışı vardı. Alman'ın Doğu'ya nüfuzu sistematik olarak Kayser, onun hükümeti, kamu ve özel şirketler tarafından beslenmişti. Bu politika şimdi ise yeniden Alman Millî Bloğu tarafından takip edilmekteydi. Savaştan önce Almanya Doğuda, ekonomik kazançlarını siyasi avantaja ve üstünlüğe çevirebilecek ülkelerin her yerine nüfuz etmişti. Buna göre Almanya'nın ana amacının Müttefiklerin doğudaki pozisyonlarını baltalamak olduğu açıkça ortaya çıkmaktaydı. Bu amaç için, İslam dünyasında egemen olan ihtilalci eğilimleri en geniş şekilde kullanıyordu. Bu eğilimler kısmen büyük savaşın ekonomik bir sonucuydu. Bolşevikler Hindistan ve Mezopotamya'da İngilizlere, Cezayir, Tunus, Fas ve Suriye'de Fransızlara en etkili darbelerin vurulabileceğini düşünmekteydiler. Alman Millî Bloğu da özellikle aynı çizgide çalışmaktaydı. Bolşevikler kışkırtıcı broşürler yayınlıyor, basınlarını ihtilalci bir literatür meydan getirmek için "hoşnutsuzlara" açıyordu. En kayda değer ihtilalci yazın örnekleri birçok farklı dilde Almanya'da basılmış halde bulunmaktaydı. Hatta bunların içerisinde "doğu âlimi" için tanıdık olmayan oryantal

²⁸ *The Times* (3 Şubat 1920), BOA, HR.SYS. 2463.34.1.

lehçelerde olanları da vardı. Son zamanlarda ise İngilizlerin dikkatini İstanbul'dan uzaklaştırmak amacıyla Arabistan ve Suriye'deki milliyetçi ayaklanmaları destekleyen taş baskı broşürler ortaya çıkmaya başlamıştı. Tahrik edici broşürler Balkan Müslümanları arasında da yayımlanmıştı. Bu broşürler Yunanistan ile beraber Trakya birliğini protesto ediyor ve gelecek bağımsız Arnavutluk ile Bosna'nın birliğini müdafaa ediyordu. Aralık başında Berlin'deki alt komite aşağıdaki sorunları tartışmıştı: Millî hareket ve bu hareketin Panislamizm ile olan bağlantısı. Propagandanın Avrupa'da sürdürülmesi. Devrimin Doğu'da patlak vermesi. Müslüman hareketiyle Sovyet Hükümetinin bağlantısı.

Bu tartışmalarda şu isimler yer almıştı; Talat Paşa: Pan-Turan hareketinin temsilcisi. Hüseyin Bey Reşidof; Moskova Komitesi Birliği temsilcisi. Küçük Talat; İttihat ve Terakki Cemiyeti temsilcisi. Nuri Bedri Bey; Anadolu Kürtleri temsilcisi. Bedjet Riyat; Moskova Birliği'nde Afganların temsilcisi. Hüseyin Nossinghi; Mısır milliyetçilerinin temsilcisi. Taghi Zadeh; İran milliyetçilerinin temsilcisi. Agha Nur Hamadani; Berlin Komitesi birliğinde İran milliyetçilerinin temsilcisi. Bunun yanında birçok diğer Müslüman temsilci ve provokatörler.²⁹

Hüseyin Bey Reşidof, Doğu'daki Müslüman propagandasının durumu üzerine yaptığı geniş çaplı açıklamada, Sovyetlerin etkili desteğinden ötürü Doğu'daki propagandanın beklenmedik sonuçlar elde ettiğinden bahsetmişti. İslam gayesinin son derece yetenekli birçok savunucusu Moskova'da baştan sona özel bir eğitim kursu almış ve İslam ülkelerinde işe koyulmuştu. Büyük halk kitleleri dostlarının ve düşmanlarının kim olduğunu açık bir şekilde görmeye ve fark etmeye başlamışlardı ve bu kitleler mücadeleye hazırlanıyorlardı. Eylül, Ekim ve Kasım ayları boyunca 40 bin gönüllü kimse Trans Kafkasya ve Türkistan'da Sovyet güçlerine katılmıştı. Reşidof, Anadolu'da gönüllü hareketin Müslümanlar arasında artışa geçtiğini kaydetmişti. Kürdistan'da Enver Paşa çoktan 3 bin kişilik sağlam bir süvari müfrezesi oluşturmuş, Mustafa Kemal Paşa da bu müfrezenin başına geçirilmişti. Türk ve İran milliyetçileri arasında yakın bir temas sağlanmıştı. Moskova Birliğinin tanınmış üyelerinden Kazan Tatarlarından komünist Aghapar Mahmudoff keza Mustafa Kemal Paşa'ya katılmıştı.³⁰

²⁹ **The Times** (3 Şubat 1920), **BOA**, HR.SYS. 2463.34.2.

³⁰ **The Times** (3 Şubat 1920), **BOA**, HR.SYS. 2463.34.3.

Berlin Komitesine, Halil Paşa'nın mütarekeden sonra İstanbul'dan kaçıp Kabil'e gittiği ve burada Mustafa Kemal Paşa'nın temsilcisi olarak hareket ettiği rapor edilmişti. Nuri Paşa ise Tebriz'deydi ve ihtilalci gönüllü müfrezeleler oluşturuyordu. Nuri Paşa, Batum ve Şuşa'da gizlenerek çok zaman harcamış, bundan dolayı Mustafa Kemal Paşa'ya katılmanın yolunu bulmuş, Paşa da onu özel bir görev üzerine İran'a göndermişti. Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa ve onun ekibi etrafında giderek artan bir şekilde Türk yetkililer, Kürt aşiret reisleri ve hoşnutsuz kesim toplanmaya başlamıştı. Bu manada ünlü Kürt lider Eyüp Reşit Bey ve oğulları Sabir ve Cemal beylerin beraberlerinde yaklaşık 1500 kişilik silahlı grup, birçok şeyh ve Kürdün mevcudiyeti söz konusuydu. Son zamanlarda da Sovyet Hükümeti tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın topçu birliğine katılmak üzere üç Alman teknik subayı gönderilmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın ajanlarından Şevket Kudukzade, Ermeniler her nerede bulunurlarsa tamamen yok edilmesi gerekliliğini Müslümanlara ispatlamakla görevlendirilmişti. Bu arada Ermeni Cumhuriyeti'ne gelince, bu ülke düşman bir ülke olarak görülmekteydi. Bu tür bir anti Ermeni propagandası Berlin'de Müslüman temsilciler konferansında tartışılmıştı. Sovyet Rusya Müslümanlarından biri, Şevket Kunukzade ile yakın temasta çalışıyordu. Bu Müslüman şahsiyet yeni ortaya çıkmış Ermeni Cumhuriyetini, Azerbaycan'daki ve Kafkas kabileleri arasındaki Panislam hareketi birliği ile Türkiye ve İran'daki hareketin önünde yegâne engel olarak görmekteydi. O, Ermeni Hükümetinin Müttefikler tarafından tanınması durumunda ve özellikle İngilizler tarafından Ermenilere gösterilen sempati yüzünden Doğu'da ve Kafkaslarda tüm Müslümanların birliğine darbe vuracağına dair dindaşlarının dikkatini çekmişti. Var olan tüm Müslüman cemiyetlerine enerjilerini Ermeni tehlikesiyle mücadele için kullanmaları çağrısında bulunmuştu. Bağımsız Ermenistan'ın varlığının Müslüman milletler birliği arasında düzgün ilişkiye ciddi bir engel teşkil edeceğini ortaya koymuştu. Buna karşı koymak tüm İslam Aleminin görevidi. "Şimdi veya hiçbir zaman Evrensel İslam'ın amaçları gerçekleştirilemeyecekti". Bolşevik Rusya'nın Müslüman temsilcileri bu ifadeyle onun söyleminden bu sonuca hükmetmişti.³¹

Yazara göre Bolşevik Hükümet Doğu insanına millî ve dinî özgürlük getirmekteydi. Fakat bu insanlar gerçekten özgür olmak istiyorlarsa, Bolşeviklerin yardımı olmadan özgürlüğü elde etmek için uğraşmalıydılar. Aksi halde

³¹ **The Times** (3 Şubat 1920), **BOA**, HR.SYS. 2463.34.5.

onlara sadece perişanlık ve acı gelecekti. *The Times* gazetesinde yayınlanan mektubunun sonunda ise yazar şu ifadelerle yer vermişti: Hristiyanlar, Bolşevizm'in Hristiyanlık karşıtı tüm sembolleri somutlaştırdığını fark etmeye başlamıştı. Müslümanlar da Bolşevizm'in onları zulümden kurtaracağına inanmaya başlamıştı. Onların Hristiyan kardeşlerinin görevi ise tehlike altındaki Müslümanların gözünü açmak ve Bolşevizm'in özünde tehlikeli olduğunu onlara fark ettirmektir. Bolşevizm ahlak, din ve kâinatın hâkimi bir olan Allah'ın ezeli kanunlarını bildiren Muhammed (s.a.v.) ve İsa'nın (a.s.) öğretilerinde somutlaşan insanlığın dayanakları için yıkım doğurmaktaydı.³²

Trakya'nın Kurtarılması için Yapılan Organizasyonlar

29 Eylül 1913 İstanbul antlaşması ile Batı Trakya Bulgarlara bırakılmış, bölge 1913-1918 yılları arasında hukuken ve fiilen Bulgar egemenliğinde kalmıştı.³³ Bu anlamda Balkan savaşlarının sonunda Meriç'in öte tarafının kaybedilmesi İttihatçılarda büyük bir yıkıma neden olmuş, Cihan Harbine girilmesinin bir nedenini de kaybedilen bu toprakların geri alınma isteği oluşturmuştur.

Edirne İngiliz askerî temsilcisinin ve Yunan Albay Katehakis'in verdiği bilgiye göre Bulgarlar Batı Trakya'da, Türkler Doğu Trakya'da Trakya'yı ele geçirmek için eş zamanlı olarak Müttefiklere karşı Bolşevik bir hareket planlamışlardı. Türkler ve Bulgarlar bu noktada Romanya üzerinden Rusya ile samimi bir iletişim içerisindeydi. Bulgar Trakya'sında (Batı Trakya) hareketin başındaki isim Protogeroff idi. Türkiye Trakya'sında ise harekete liderlik eden çeşitli isimler söz konusuydu ve her iki taraftaki liderlerin de hemen tutuklanması ileri sürülmüştü. Albay Samson ise mektubunda iddia edilen ortak komplo ile alakalı hakkında bir delilinin olmadığını belirtmekteydi.³⁴ Albay Katehakis'e göre Trakya'daki durum tatmin edici olmaktan uzaklaşmaktaydı. Türk ve Bulgarların amacı her ne olursa olsun barış konferansı tarafından alınacak kararın uygulanmasını engellemektir. Türk ve Bulgarlar bunu gerçekleştirmek için çeteleri ile baskınlar düzenlerken köylülere silah ve büyük miktarda para dağıtmışlardı. Görüşlerini sürekli Rusya ile teati ediyorlardı. Romanya üzerinden geçen çok sayıda Bolşevik sayesinde bu durum

³² *The Times* (3 Şubat 1920), BOA, HR.SYS. 2463.34.4.

³³ Tefrik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 84; Baskın Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1986, s. 10.

³⁴ TNA/FO 608/115, (6 Haziran 1919).

kolaylaşmaktaydı. Bu noktada aralarındaki birçok memur muhacir olduğunu bahane etmekteydi. Albay Katehakis'in elindeki bilgiye göre hareket tam anlamıyla, özellikle idari tarafıyla organizeydi. Böylece tespit edilecek tek şey hareketin patlak vereceği zamandı. Bulgarlar tarafından Batı Trakya'da işgal edilen kısmın lideri belirtildiği gibi Protogeroff idi. Türkler tarafından ele geçirilmiş Trakya kısımlarının liderleri ise şunlardı:

Edirne'de belediye başkanı Şevket Bey; Derviş Bey, Şerif Bey ve eski müftü Mestan Efendi tarafından yardım görüyordu. Malkara'da Charioupolis. Tekirdağ'da Şerif Bey. Çorlu'da Ivan Bey. Lüleburgaz, Kırklareli ve Babas-eski'de Yusuf Bey; Teki Rapestan liderliğindeki çetenin parasını ödüyordu. İpsala'da Jandarma Yüzbaşı Ahmet Bey. Albay Katehakis'e göre korkunç neticeler doğuracak olan bu hareketin önüne geçmenin tek yolu yukarıda adı geçenleri derhal tutuklamaktı.³⁵

Roma'nın İngiliz askerî ataşesi Rennell Rodd'un askerî istihbarat müdürüne Roma'da bulunan bazı Türklerle alakalı verdiği bilgiye göre, askerî ateşe bir süre önce Trakya'dan bir grup Türk Roma'ya gelerek barış konferansından önce Trakya meselesini ileri sürmek amacıyla Paris'e devam etmek üzere Roma Hükümetinden izin almanın yollarını araştırmaya başlamıştı. Ataşe ayrıca, kendisine Enver Paşa'nın Venedik civarında olduğu söylentisinin ortaya koyduğu etkiyi raporlamıştı.³⁶

Roma'daki Türkler İtalyan Hükümetiyle temastaydı ve bazılarının Amerikan büyükelçisi tarafından kabul edildiği söyleniyordu. Bu Türkler şunlardı: Celal Nuri Bey, Serri Bey, Galip Kemal Bey, İzzet Melik, Mehmet Arif, Nedin Celal, Ziya ve Malik Luma. Celal Nuri ve Serri beylerin I. Dünya Savaşı sırasında İngilizlerin Mısır ve Hindistan'daki yönetimine karşı çok sayıda şiddetli makale yayınladıkları rapor edilmişti. Galip Kemal Bey'in Atina'da 1913'te Türk siyasi temsilci olarak bulunduğu inanılmaktaydı. İsviçre'ye gitmek üzere Roma'dan ayrılmıştı. İzzet Melik, Reji'de bir yöneticiydi. Mehmet Arif ve Nedin Celal İtalyan yetkililerden Trakya'da bir İtalyan mandasından yana çalışmak üzere Paris'e gitmek için izin istemişlerdi. Ziya ve Malik Luma İsviçre'den bazı Türklerle birlikte birkaç gün önce Roma'ya gelmişti. Belirtildiği gibi Enver Paşa'nın kimliğini gizlemek suretiyle Venedik civarında olduğuna dair bir rivayet dolaşıyordu. Ataşenin buna inanması için

³⁵ TNA/FO 608/115, (6 Haziran 1919).

³⁶ TNA/FO 608/115, (23 Haziran 1919).

elinde bir sebebi yoktu veya bu asılsız bir haberdirdi. Yine Panella adında bir İtalyan'ın Mısır'a dönmek üzere olduğu rapor edilmişti. Onun Fuat Paşa'nın özel sekreteri olduğu ifade ediliyordu. Atase bahsettiği Türklerin asıllarının Londra'daki dosyalarından ortaya çıkarılabileceğini tahmin etmekteydi. Arzu edilirse hareketleri kontrol edilebilirdi. Bunun için de Roma'ya özel bir gizli servis ajanının gönderilmesini önermişti.³⁷

İttihatçılar ve Panislamcı Faaliyetler

Jön Türkler milliyetçilik, modernite ve Osmanlıcılıkla birlikte Pan-İslamı da desteklemişlerdir. Bunda Rusya Müslümanlarının İttihat ve Terakki içinde önemli bir güce sahip olmaları ve merkezlerinin Selanik'ten İstanbul'a taşınmış olmasının etkisi vardır. Zira burada dinî açıdan politika geliştiren Osmanlı derneklerinin gücüne ihtiyaç duymuşlardı. Ayrıca Pan-İslam temelde yayılcı bir politikaydı ve bu da İttihatçıların çizgisine çok uygundu. Çünkü İttihatçılar kaybedilen toprakları telafi etmek istiyorlardı. Pan-İslam politikalarını İttihatçılar her zaman İngiltere ve Fransa'nın dikkatini çekmek için de kullanmışlardı. Dinin potansiyel gücünün farkında olarak İslam ve Pan-İslam'ı temel prensip yerine politik yarar adına sahiplenmişlerdi. I. Dünya Savaşından sonra ise Pan-İslam, İmparatorluğun içindeki ve dışındaki Türkler, Araplar ve diğer Müslüman grupların birlik olmasını ifade etmekteydi.³⁸

Suriye ve Filistin'de özellikle de Müslümanlar arasında huzursuzluk baş göstermişti. Nitekim bu bölgelerin geleceği hususunda belirsizlik vardı. İslam'ın gücünün Türkiye tarafından geçici olarak temsil edildiği ihtimali yüzünden bazı muhtemel endişeler belirmişti. Zira barış konferansının kararlarıyla bu durum gerçekleştirilebilirdi. İttihatçı provokatörler kuşkusuz Müslümanların bu hissiyatını bilhassa Suriye'nin kuzeyinde bir İslam birliği hareketi oluşturmak için yabancılara ve Hristiyanlara düşmanlık yaparak kullanmaktaydı. Mısır'daki en son tahrik hareketi ise, Mısır ile Filistin veya Mısır ile Suriye arasında çok az sempati olmasına rağmen bir etkiye sahipti. Diğer taraftan Bolşevik bir etkinin işaretleri de görülmüyordu. Zaman zaman sorun dalgaları ve karışıklıklar çıkmakla birlikte Ramazan sonrası beklenen organize bir ayaklanma belirtisi de görülmemişti. Nitekim Mısır'da durum normalleşmekte fakat dinî çizgi yerine milliyetçi hareketler olmasına ve bunun

³⁷ TNA/FO 608/115, (23 Haziran 1919).

³⁸ Jakob M. Landau, **Pan-İslam Politikaları İdeoloji ve Örgütlenme**, Çev. Nigar Bulut, Anka Yayınları, İstanbul, 2001, s. 113-116.

açık bir Panislamcı mahiyete sahip olmamasına rağmen hala kargaşa ortamının yeniden nüksetmesine neden olabilecek gizli bir eğilim söz konusuydu. Filistin ve Suriye’de ise dikkatler ülkedeki durumu inceleyen Amerikan komisyonuna çevrilmişti. Bir taraftan da insanların istekleri tespit edilmeye çalışılıyordu.³⁹

Hamburg’dan İstanbul’a geri gönderilen Türk öğrenciler Mısır’da, Hindistan’da, Tunus’ta ve Libya gibi yerlerde dağıtılmak üzere çok miktarda İngilizce, Fransızca, Türkçe, Urduca ve Arapça yazılmış Panislamcı propaganda işleyen broşürler getirmişti. Hindistan’a gidecek broşürler Anadolu ve Kuzey Afrika üzerinden, Mısır için olanlar ise deniz ve karayoluyla gönderilmişti. Deniz yoluyla gönderilenlerin yolcular ve çeşitli gemiciler (ki bunlar Suriyeli, Arap, Japon ve Çinliler) tarafından götürüldüğü söylenmekteydi. Bu broşürlerin kara yoluyla iletilmesinde kullanılan ajan ve metotlar ise henüz bilinmiyordu.⁴⁰

İttihatçıların İsviçre’deki Faaliyetleri

Enver Paşa, Cavit Bey’in İsviçre’de olmasını tebrik maksadıyla ona yazdığı mektupta özetle Talat Paşa’nın kendisine Cavit Bey’in memleket için yapabileceği şeyleri tamamen anlattığından, Levazım Reisi İsmail Hakkı’nın da İsviçre’de olduğundan bahsetmektedir.⁴¹ Cavit Bey İsviçre’ye geldiğinden beri İttihatçıların siyasi toplantıları Zürih, Territet ve Lozan’da gerçekleşmekteydi. Selim Fuat liderliğinde bazı kimselerin önemli faaliyetler gerçekleştirdiği görülmekteydi. Selim Fuat, Osmanlı’nın Bern eski ortaelçisiydi ve bu göreve tekrar geri gelmek istiyordu. Bu toplantılar İttihatçıların çıkarlarını korumayı ve Türkiye’de Büyük Britanya’nın nüfuzunu yaymaya çalışan İngiliz sempatzanı bütün kişilerin gücünü ortadan kaldırmak için çeşitli yollar aramayı temel gaye edinmişti. İttihatçılar Abdülhamit’in eski sistemini kullanmak istedikleri anlaşılmaktaydı. Bu da bir gücü diğer bir güce karşı teşvik etmekte. Cavit Bey, Bern Fransız Büyükelçisi’ne İttihatçıların İstanbul’da İngiliz nüfuzunun yerini Fransa’nın alması teklifini içeren bir rapor göndermişti. İttihatçıların Roma ve Berlin ile sürekli bir ilişki içerisindeydi. Olağandışı şekilde İsviçre’de şu kişiler mevcuttu; Rıfat Paşa (Berlin eski büyükelçisi),

³⁹ TNA/FO 608/115, (19 Haziran 1919).

⁴⁰ TNA/FO 608/115, (7 Temmuz 1919).

⁴¹ Hüseyin Cahit Yalçın, **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları**, Haz. Osman Selim Kocahanoglu, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s. 29.

Hüseyin Hilmi Paşa (Viyana eski büyükelçisi), Cevat Bey (Kopenhag eski ortaelçisi), Kazım Bey (Washington eski ortaelçisi), Sezai Bey (Madrid eski ortaelçisi), Selim Fuat (Bern eski ortaelçisi).⁴²

Söz konusu kimseler Bern'deki Türk ortaelçi Reşat Halis Bey'in yerine arkadaşlarından birinin geçmesi için her yolu deniyorlardı. Çünkü Reşat Halis Bey onların hareketlerini dikkatlice izliyor ve onların "entrikalarına" karışmak istemiyordu. Cavit Bey'in destekçileri arasında adliye eski nazırı Necmettin Molla da vardı. Sultan Abdülhamit'in oğlu Şehzade Burhanettin Efendi olanlardan haberdar ediliyor ve "entrika başı" olarak görülüyordu. İttihatçılar tarafından İsviçre'de yapılan tahrikle alakalı bir husus da muhtemelen Mısır milliyetçi liderlerinden olan İsmail Labib Bey'in Berlin'den hareketi olmuştu. İsviçre kamuoyu Cavit Bey'in ülkedeki varlığına güçlü şekilde karşı olsa da onun ülkedeki kalış süresi uzatılmıştı. Hiç kimse de İsviçre'den ne zaman ayrılacağını bilmiyordu.⁴³

Diğer taraftan Enver Paşa, Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta polis eski müdürü Azmi Bey'in Roma'ya ilgililerle görüşmek üzere gönderildiğinden bahsetmektedir. Enver Paşa, Azmi Bey'in bu işleri tek başına nasıl yapacağından endişe ettiğinden, Cemal Paşa'dan Roma'ya gidip dış temasları ele almasını istemişti. Enver Paşa, Talat Paşa ile ayrı çalışılıyormuş izlenimi vermenin iyi olmayacağını, böylece dışarıya karşı güçlü bir görüntü verileceğini belirtmişti. İtalyanlar Talat Paşa'ya isterse Roma'ya takma adla kimliğini gizlemek suretiyle gelip oturmasını ve Jön Türklerle çalışmaktan başka fikirlerinin olmadığını söylemişlerdi. Mektuba göre Talat Paşa gitmek istemediğinden Cemal Paşa'ya gitmesi durumunda, memlekettekilerin ona başka türlü güvenebileceğini ve memlekette çalışabilme noktasından durumun değişebileceğini ifade etmişti.⁴⁴

Diğer taraftan Almanların faaliyetleri kapsamında bir Bulgar kaynağından alınan istihbarata göre Almanlar Doğu'da Osmanlılar, Bulgarlar ve Bolşevik Ruslarla beraber bir ittifak meydana getirmek için İsviçre'de ve Doğu memleketlerinde gizlilik içerisinde çalışmaktaydı. Böyle bir ittifak olduğu takdirde Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü sağlanarak yalnız boğazların ticaret serbestliği sağlanmasıyla yetinilecekti.⁴⁵ Bu çerçevede yapılan

⁴² TNA/FO 608/115, (30 Ekim 1919).

⁴³ TNA/FO 608/115, (30 Ekim 1919).

⁴⁴ Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, s. 30-31.

⁴⁵ BOA, HR.SYS. 2463.34.37. 14 Teşrin-i Sani 1919, (14 Kasım 1919).

tahkikatlar neticesinde Almanya ve İsviçre'de bulunan bazı Osmanlılar 14 Kasım 1919 tarihli adı geçen ittifakı oluşturmak üzere Yakın Doğu ve Asya'da mevcut olan bütün İslami ve millî hareketlerle münasebet kurmuşlardı. Almanya ve özellikle Rusya'dan Asya'ya silah, mühimmat ve tayyare gibi askerî teçhizat sevk edilmekte, Rus banknotları dahi imal edilerek gönderilmekte fakat bu noktada sıkıntılarla karşılaşılmaktaydı. Berlin ve İsviçre'den idare edilmekte olan bu hazırlığın tamamıyla bir ihtilal teşkilatı olduğu anlaşılmaktaydı. Bu ihtilal teşkilatının İstanbul ve Osmanlı'nın çeşitli taraflarında üyeleri vardı. Hint Müslümanları ise zikredilen Osmanlılara, Bolşeviklerle ittifak yaparak faaliyet gösterilip gösterilmeyeceği sorusuna karşılık Osmanlılar, ancak Osmanlı Devleti'nin istiklali tehlikeye düştüğü takdirde Bolşeviklerle çalışabilecekleri cevabını vermişti.⁴⁶

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son on yılında iktidarda olan ve bunun özellikle ikinci yarısında tamamen ipleri elinde tutan İttihat ve Terakki Cemiyeti 1918'in sonuna gelindiğinde artık Cihan Harbinde devletin mağlup olduğunu anlamıştı. Bu münasebetle devletin yazgısında sorumlu baş aktör olarak görülmüş ve adeta mahkûm edilmişti. Aslında cemiyet kuruluşundan itibaren saltanata karşı hürriyet mücadelesinin bayraktarlığını uzun süre üstlenmekle önemli bir birikime sahip olmuştu. Fakat devlet yönetimindeki tecrübesizlikleri de bir gerçektir. Devlet diğer taraftan çöküş dönemindeydi. Balkan savaşlarının acı mağlubiyeti ve felaketi ülkeyi derinden sarsmıştı. Bu bakımdan Osmanlı'nın Cihan Harbine girmesinin bir nedeni de kaybedilen toprakların telafisiydi. İttihatçılar geniş çaplı bir organizasyona ve İttihatçı ruhu denilen bir mite sahipti. Cemiyet içerisinde Osmanlıcı, milliyetçi, Turancı, batıcı ve İslamcı anlayışlar birbirlerine üstünlük sağlayan ideolojiler olmakla birlikte vatan kavramı ve bunun mahiyeti de değişkenlik gösterebilmiştir. Ancak nihayetinde işgal altındaki toprakların kurtarılması bu noktada esas mesele olmuştur. Bunun için İttihatçı önderler her ne kadar yurt dışına çıkmak zorunda kalsalar da burada da ülkeye hizmet etmekten geri durmamışlar, Almanya, İsviçre, İtalya, Rusya başta olmak üzere buralardaki hükümet ve çeşitli organizasyonlarla sağladıkları çeşitli siyasi ve diplomatik temaslarla Millî Mücadele'ye destek olmaya çalışmışlardır. Panislamcı hareketlerin desteklenmesi ve kışkırtılması, Bolşeviklerle birlikte hareket edilmesi öne çıkan

⁴⁶ BOA, HR.SYS. 2463.34.33. (17 Şubat 1920).

hususiyetlerdir. Zira emperyalistlere karşı Rus-Alman ittifakı, İslam Dünyası üzerinde Bolşeviklik etkisi ve faaliyetleri, Rusların Bolşevik propagandayı çeşitli kanallarla yayması, her iki devletin bir İslam ihtilali çıkarma çabası ve bunun kışkırtılması emperyalizm karşıtı önemli faaliyetler arasında yer almıştır. İttihatçıların yurt içinde ise sahip oldukları ve ayakta olan teşkilatı ve gizli yapılanmaları keza önemli bir faktördür. Bu noktada Mustafa Kemal Paşa'nın adının sık sık çeşitli düşünce, oluşum ve faaliyetler içerisinde zikredilmesi, onun Millî Mücadele'nin başından beri liderliğini yürütmesi ve geniş yurt dışı bağlantılarının çeşitliliğini göstermesi bakımından önemlidir. İşgal ortamında devletin emperyalistlerce parçalanma tehlikesi ve bu tehlike karşısında İttihatçıların kendilerini devletin esaslı olarak görme anlayışı birleşmiş ve bu uğurda İttihatçılar özveri ile birçok faaliyet icra etmişlerdir.

KAYNAKÇA

Arşiv

The National Archives/Foreign Office 608/115.

Osmanlı Arşivi, Hariciye Siyasi 2463.34.33; 2463.34.37.

Gazete

The Times

Kitap ve Makale

Akal, Emel, “Rusya’da 1917 Şubat ve Ekim Devrimlerinin Türkiye’ye Etkileri/Yansımaları”, Tanıl Bora - Murat Gültekinil (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Sol**, C VIII, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, C II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Trakya’da Millî Mücadele**, TTK Yayınları, Ankara, 1992.

Birinci, Ali, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990.

Bozarıslan, Hamit, “Türkiye’de Siyasi Şiddetin Fikri Kaynakları”, Ömer Laçiner (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Dönemler ve Zihniyetler**, C IX, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Çiçek, Hikmet, **Dr. Bahattin Şakir İttihat ve Terakki’den Teşkilatı Mahsusa’ya Bir Türk Jakobeni**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.

- Hanioğlu, M. Şükrü, "İttihatçılık", Ömer Laçiner (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Dönemler ve Zihniyetler**, C IX, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Landau, Jakob M., **Pan-İslam Politikaları İdeoloji ve Örgütlenme**, Çev. Nigar Bulut, Anka Yayınları, İstanbul, 2001.
- Oran, Baskın, **Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1986.
- Sonyel, Salahi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C I, TTK Yayınları, Ankara, 1995.
- Timur, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, **Siyasal Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.
- _____, **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2002.
- Zürcher, Erik Jan, **Millî Mücadelede İttihatçılık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

